

VI. ГЕОЛОГІЯ

УДК 551.7+551]:504.453(477.52)

В. В. Вертель

СТРАТИГРАФІЧНІ ТА ГЕОМОРФОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ р. ВОСКЛА (ОХТИРСЬКИЙ РАЙОН СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Вертель В. В. Стратиграфічні та геоморфологічні пам'ятки природи правобережжя р. Ворскла (Охтирський район Сумської області). – Природничі науки. – 2016. – 13: 92–96.
Сумський міський центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді

У статті розглянута можливість надання перспективним геологічним об'єктам статусу пам'яток природи. Дається наукове обґрунтування перспективних геологічних пам'яток природи в басейні р. Ворскла в Охтирському районі Сумської області.

Ключові слова: геологічна пам'ятка природи, Охтирський район, міоцен.

Vertel V. V. Stratigraphic and geomorphological nature attractions of the right bank of river Vorskla (Okhtyrka district, Sumy region). – Prirodniči nauki. – 2016. – 13: 82–96.
Sumy City Center Environmental and Naturalistic Creative Youth

The article considers the possibility of grant for the perspective geological objects of natural attractions status. It is given the scientific justification of promising 99 geological natural attractions in the catchment basin of river Vorskla in Okhtyrka district of Sumy region.

Keywords: geological attractions of nature, Okhtyrka district, miocene.

Вступ. Охороні та збереженню неживої природи у Сумській області до сьогоднішнього дня приділялася недостатня увага. Про це свідчить невелика кількість геологічних заповідних територій (5 пам'яток природи та 2 заказники місцевого значення), що охороняються державою у порівнянні із сусідніми областями, наприклад, Харківською. Хоча Сумська область не відрізняється особливою складністю геологічної будови та значною кількістю відслонень дочетвертинних порід проте має ряд цікавих геологічних об'єктів які заслуговують уваги та мають увійти до складу природно-заповідного фонду області.

Актуальність. З метою збільшення об'єктів природно-заповідного фонду Сумської області автором були зібрані матеріали, які можуть слугувати науковим обґрунтуванням новостворених заповідних територій. Був визначений перелік геологічних об'єктів у Охтирському районі Сумської області, яким можливо присвоїти природоохоронний статус. Інформацію, яку ми подаємо, слід вважати офіційною заявкою на включення цих об'єктів до складу природно-заповідного фонду Сумської області. Матеріали, які були отримані, можуть бути використані Департаментом екології, природних ресурсів та паливно-енергетичного комплексу Сумської ОДА для наукового обґрунтування новостворених пам'яток природи.

Методи та матеріали дослідження. Метою дослідження було визначення переліку геологічних об'єктів Охтирського району Сумської області, яким можливо присвоїти природоохоронний статус. В завдання дослідження входило: вивчити геологічні розрізи; провести наукове обґрунтування та визначити тип проектного об'єкта. На території Охтирського району є ряд потенційних геологічних об'єктів для заповідання. Серед них Скельковське відслонення неоген-палеоенових відкладів (об'єкт № 1), відслонення пісковиків околиць с. Скельки (об'єкт № 2), брили пісковиків с. Доброславівка (об'єкт № 3).

Результати та їх обговорення. Стисле описання об'єкту № 1. На північній околиці с. Скелька Охтирського району (географічні координати: 34° 42' 33" сх. д. 50° 10' 23" пн. ш.) відслонюються берекська світа олігоцену та новопетрівська світа міоцену неогенової системи. Добратися до нього можна оптимальним маршрутом від м. Охтирка до с. Скелька і далі до піщаного кар'єру.

Перші дослідження неогенових відкладів Дніпровсько-Донецької западини належать М. П. Барботу де Марні (1869). Пізніше відклади палеоцену та неогену Дніпровсько-Донецької западини досліджують К. М. Феофілактів (1878), А. В. Гуров (1882-1888), М. О. Соколов (1893), П. Я. Армашевський (1903), О. О. Борисяк (1905), Я. М. Коваль (1940), Д. М. Соколов (1939), Н. В. Піменова (1936), М. М. Калашніков (1963, 1966, 1969) та інші. В. Ю. Зосимовичем у 1963 р. запропоновано розглядати зміївські і сіваські світи Н. Карпова в якості самостійного стратону пізньо-олігоцену віку – берекської світи. У 1978 р. запропонував назву «новопетрівська світа» для верхньої, неогенової частини розрізу полтавської серії із стратотипом в с. Нові Петрівці біля м. Києва.

На правому корінному березі р. Ворскла, висотою до 20 м, відслонюється досить повний розріз піщаних відкладів новопетрівської світи (середня і верхня підсвіти) та кварцові піски сиваських верств берекської світи. Породи залягають в наступній послідовності (зверху вниз):

- N1np2-3 Середньо-верхньонепетрівська підсвіти (нижній та середній міоцен). Пісок кварцовий, білий, дрібнозернистий (до алевриту), однорідний, добре сортований, з чітко відбитою горизонтальною верствуватістю, яка підкреслюється озалізненими і гумусованими темнокоричневими прошарками (до 1 см). З глибини 2 м пісок жовтий з прошарками світло-жовтого. Потужність – 3,5 м.

- N1np2-3 Пісок кварцовий жовтий і вохристо-жовтий, дрібнозернистий, сильно ущільнений, з проверстками сипкого, з чіткою горизонтальною верствуватістю, середньо- і добре сортований. Потужність – 2,5 м.

- N2np2 Середньоновопетрівська підсвіта. Пісок кварцовий, світло-сірий до білого, пухкий, сипкий, добре сортований, в верхній частині верстви – каолінистий. Більш глинясті прошарки потужністю до 1 м чергуються із сипкими (до 20 см). Потужність – 5,0 м.

- P3br Сиваські бережської світи олігоцену. Пісок світлосірий із зеленуватим відтінком, кварцовий з глауконітом, дрібнозернистий, з нечітко відбитою горизонтальною верствуватістю, однорідний. В верхній частині шару пісок озалізнений, вохристо-жовтий. Потужність (видима) – 9,0 м.

Стисле описання об'єкту № 2. Вперше в якості самостійного підрозділу товщу порід, яку зараз відносять до новопетрівської світи (раніше відомої як полтавської), виділив М. П. Барботу де Марні в 1869 р. Відклади кайнозою досліджували О. О. Борисяк (1867), П. Я. Армашевський (1878) М. О. Соколов (1893), А. Д. Архангельський (1912). Новопетрівську світу виділив у 1978 р. В. Ю. Зосимович. У якості перспективної геоморфологічної пам'ятки природи виходи неогенових пісковиків с. Скелька розглядалися Г. Г. Мурашківською [3, с. 106], Г. П. Крейденковим і В. В. Чайкою [6, с. 53].

На правому високому корінному березі р. Ворскла у живописній місцевості поблизу відслонення палеоген-неогенових відкладів (географічні координати: 34°42'38" сх. д. 50°10'47" пн. ш.) на світлосірих бережських пісках у хаотичному порядку залягають брили пісковиків новопетрівської світи міоцену. Пісковики в корінному заляганні у вигляді видовжених по площі лінз залягають серед бурожовтого середньо-крупнозернистого піску середньо-верхньоновопетрівської підсвіти міоцену, яка представляє саму верхню частину розрізу неогену даної місцевості. В результаті поверхневої ерозії пісковики були оголені від вмщуючих порід, і у наслідок гравітаційних процесів, сповзли до низу. Брили пісковика за участі процесів вивітрювання набули вигляду скель дивної форми.

Пісковики кварцові сірі, вохристо-жовті, буро-жовті дрібно та середньо-крупнозернисті, цементовані оксидами заліза середньої міцності, місцями досить міцні, залягають у вигляді брил розміром від 1 до 10 м. Раніше пісковики відносили до палеогену [3, с. 106]. Нині відомо що вони відносяться до новопетрівського регіоарусу (світи) міоцену і мають континентальний генезис. За даними деяких дослідників [6, с. 54] до будівництва ГЕС у с. Куземин виступи пісковика на дні Ворскли утворювали пороги, які в наш час не спостерігаються. На сьогоднішній день ми не маємо ґрунтовних доказів на користь цього твердження. Об'єкт потребує подальшого вивчення, оскільки він покритий густим лісом і чагарниками, серед яких можливо знаходяться і інші виходи пісковиків.

Стисле описання об'єкту № 3. На правому корінному березі р. Ворскли неподалік с. Доброславівка, що біля м. Охирки (географічні координати: 34°49'27" сх. д. 50°19'84" пн. ш.) в покинутому піщаному кар'єрі знаходиться друге, не менш ефектне, відслонення новопетрівських пісковиків. Дане відслонення описується і розглядається у якості перспективної пам'ятки природи вперше. Стратиграфія кар'єру є майже тотожною з стратиграфією новопетрівського регіоярису с. Скелька, різниця, в основному, лише у потужностях окремих стратиграфічних підрозділів. Схили колишнього кар'єру покриті делювієм і місцями сильно задерновані, поросли мішаним лісом. Пісковики представляють собою лінзу потужністю до 1,20 м, відслонюються у вигляді півкола на протягом 80 м, розбиті вертикальними тріщинами, у місцях більш пухких пісковиків спостерігаються форми вивітрювання у вигляді горизонтальних щілин. Контакт з нижче розташованими світложовтими кошеруватими пісками чіткий.

Частина пісковиків знаходиться в корінному заляганні, а відірвані від основної лінзи частини розміром від 1,5 до 2,5 м у діаметрі сповзають вниз у напрямку колишньої виробки. Пісковики кварцові, у верхній частині бурожовті, вохристо-жовті слабоцементовані оксидами заліза, в нижній частині сірі дрібно-, середньо-, крупнозернисті середньої міцності.

Аналогічні брили пісковиків можна спостерігати поблизу с. Курган Лебединського району на території давньоруського городища Азак, що на правому корінному березі р. Псел (географічні координати: 34°23'18" сх. д. 50°37'82" пн. ш.) та с. Чернеччина на правому березі р. Ворскла біля м. Охтирка на території монастиря, де він використовувався як будівельний матеріал. У вищезазначених пунктах пісковики мають меншу потужність і незначну площу відслонення у порівнянні з скельськими і доброславівськими – це як правило поодинокі брили. Доброславівські пісковики є аналогами міоценових пісковиків геологічної пам'ятки природи у с. Михайлове Диканського району Полтавської області [3, с. 89.]

Висновки. На території Охтирського району є ряд потенційних геологічних об'єктів для заповідання. Враховуючи результати дослідження, геологічному об'єкту № 1 слід надати статус пам'ятки природи місцевого значення: Скельське відслонення палеоген-неогенових відкладів – це один з кращих за повнотою розріз, що характеризує даний інтервал віку (N1np- P3br); проектувана геологічна пам'ятка належить до типу стратиграфічного (за класифікацією В. П. Гриценко, А. А. Іщенко та ін.[1]; А. В. Лапо, В. И. Давыдов [7], седиментолого-літологічного (за класифікацією В. А. П. Уімблдон, Н. П. Герасименко, А. А. Іщенко та ін.[8]); її головне геологічне значення: стратиграфія неоген-палеогенових відкладів; доступність об'єкта для огляду, можливість самостійного відвідування (при наявності невеликого

обсягу підготовчих робіт) надає змогу використовувати пам'ятку природи у науково-пізнавальних екскурсіях як полігон седиментологічних і стратиграфічних досліджень. Площа перспективної пам'ятки не визначена. Охорону пам'ятки пропонуємо покласти на В'язівську сільську раду або включити його до складу Національного природного парку «Гетьманський».

Об'єктам № 2 та № 3 слід надати статус пам'яток природи місцевого значення: проектовані геологічні пам'ятки належить до типу геоморфологічного (за класифікацією В. П. Гриценко, А. А. Іщенко та ін. [1]; А. В. Лапо, В. І. Давыдов [7]; В. А. П. Уімблдон, Н. П. Герасименко, А. А. Іщенко та ін. [8], або типу географічного, геоморфологічного класу (за класифікацією В. П. Гриценко, Н. Л. Корнієць [2]); головне геологічне та геоморфологічне значення: петрологія та седиментологія міоцену; відслонення мають наукову цінність тому, що представляють типовий розріз континентальних відкладів нижнього та середнього міоцену; окрім наукового вони мають пізнавальне значення як приклад еолового руйнування і дії вивітрювання; мають перспективність як опорний об'єкт при проведенні науково-практичних досліджень, геологічних екскурсій зі школярами й студентами природничих спеціальностей; відслонення доступні для огляду і самотійного відвідування. Площа перспективних пам'яток не визначена. Охорону пропонуємо покласти на Чернечинську сільську раду або включити його до складу Національного природного парку «Гетьманський».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриценко В. П. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми вивчення, збереження та раціонального використання / В. П. Гриценко, А. А. Іщенко, Ю. А. Русько, В. І. Шевченко. – Київ: 1995. – 61 с. – (Препринт НАН України, Центральний науково-природничий музей).
2. Гриценко В. П. Музейний аспект вивчення геологічних пам'яток України / В. П. Гриценко, Н. Л. Корнієць, Ю. О. Русько // Вісник Національного Науково-природничого музею. – Київ, 2001. – С. 15–28.
3. Коротенко Н. Е. Геологические памятники Украины: Справочник – путеводитель / Н. Е. Коротенко, А. С. Щирица, А. Я. Каневский; [2-е изд., стереотипное]. – Киев: Наук. Думка, 1987. – 156 с.
4. Крейденков Г. П. Методические указания к полевой учебной практике по геологии в окрестностях г. Сумы и Сумской области / Г. П. Крейденков. – Сумы: Изд-во СГПИ, 1988. – 44 с.
5. Крейденков Г. П. Загальний огляд геологічної будови східних районів Сумської області (загальний огляд) / Г. П. Крейденков // Вакалівщина: До 30-річчя біостаціонару Сумського педінституту. Збірник наукових праць. – Суми, 1998. – С. 161–170.
6. Крейденков Г. П. Існуючі та перспективні геологічні заповідні об'єкти Сумщини / Г. П. Крейденков, В. В. Чайка // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Природно-заповідний фонд області. Книга 3. [редкол.: К. К. Карпенко (голов. редактор), М. П. Книш та ін]. – Суми: Джерело, 1999. – С. 48–55.
7. Лапо А. В. Методические основы изучения геологических памятников природы России / А. В. Лапо, В. И. Давыдов, Н. Г. Пашкевич // Страт. Геол. Корреляция, 1993 – № 6 (1). – С. 75–83.
8. Уімблдон В. А. П. Проблеми охорони геологічної спадщини України / В. А. П. Уімблдон, Н. П. Герасименко, А. А. Іщенко. – Київ: ДНЦ РНС НАНУ, 1999. – 129 с.